

مسئولیت مدنی دولت در ترک فعل واکسیناسیون مردم در برابر کرونا با مطالعه تطبیقی حقوق انگلستان

صدیقه هجینی نژاد*

جمشید نورشرق**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۴

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۸/۰۲

چکیده

مرگومیر و بیکار شدن میلیون‌ها انسان در اثر شیوع ویروس کووید ۱۹ در سطح گسترده باعث شد موضوع مسئولیت مدنی دولت‌ها در پیشگیری و کنترل این ویروس مطرح شود. کشف واکسن و اقدام برخی دولت‌ها در واکسینه کردن به‌موقع و کامل مردم و در نتیجه کاهش ابتلا و مرگومیر از طریق کنترل ویروس موجب شد موضوع تکلیف دولت به واکسیناسیون مؤثر ملت و جبران خسارات مادی و معنوی ناشی از این ترک فعل، به عنوان یک پرسش مهم مطرح شود. در این مقاله مستندات قانونی متعدد و نحوه احراز رابطه سببیت و قلمرو مسئولیت مدنی دولت در قبال عدم واکسیناسیون مردم در مقابله با کرونا به‌عنوان ترک فعل مورد بررسی قرار می‌گیرد و با مطالعه قواعد و ارکان مسئولیت مدنی در حقوق ایران و انگلیس این نتیجه استنباط می‌شود که دولت به معنای عام با توجه به توانایی‌ها و اختیاراتی که در انحصار اوست و وظایف و تکالیفی که به موجب قانون اساسی و سایر قوانین در قبال حفظ سلامت شهروندان دارد، مسئولیت مدنی در قبال خسارات وارده دارد.

کلیدواژه‌گان:

مسئولیت مدنی دولت، کووید ۱۹، ترک فعل واکسیناسیون، سلامت شهروندان

* دانشجوی دکتری، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی؛ واحد تهران جنوب، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
3179342846@iau.ir

** استادیار، دانشکده حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی؛ واحد تهران جنوب، تهران، ایران.
nourshargh@azad.ac.ir

Copyright: ©2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

در اواخر سال ۲۰۱۹ ظهور ویروس کرونا در چین و سپس انتشار آن به کل دنیا پیامدهای اقتصادی و سیاسی و اجتماعی زیادی را به دنبال داشت. از یک سو چگونگی تکالیف دولت‌ها برای پیشگیری و حفظ سلامت شهروندان و حمایت آنان در مقابل ویروس و از سوی دیگر چگونگی جبران زیان‌های وارده ناشی از ابتلای مردم به ویروس و یا ناشی از تعطیلی کسب‌وکارها در اثر انتشار بیماری مطرح شد. از منظر حقوق کیفری، مسئولیت دولت در جلوگیری از انتشار ویروس و اقدامات کاهلانه در زمینه واکسیناسیون مطرح و از منظر مسئولیت مدنی جبران خسارات اقتصادی و جسمانی وارده بر قربانیان و خسارات روانی ناشی از مرگ تعداد زیادی انسان قابل طرح بود که مقالات ذیل مشاهده شد: مقاله «مسئولیت مدنی دولت در قبال بیماری‌های واگیردار» نوشته دکتر مصطفی السان که به نحوه احراز رابطه سببیت و قلمرو مسئولیت مدنی دولت پرداخته و با در نظر گرفتن مبانی سنتی و بنیان‌های قواعد مسئولیت مدنی به این نتیجه می‌رسد که پذیرش مسئولیت دولت تنها راه قابل تصور برای پیشگیری از کرونا و پرداخت خسارت به زیان‌دیدگان است.

مقاله «مسئولیت ناشی از انتقال بیماری واگیردار ویروسی» نوشته آقای علی محمدی جورکویه با استفاده از متون فقهی از باب ضمان، انتقال بیماری را تحت عنوان جنایات عمدی، شبه‌عمدی و خطای محض بررسی و مسئولیت کیفری برای انتقال‌دهنده بیماری واگیردار قائل شده است.

مقاله «بررسی مسئولیت افراد و دولت در قبال خسارات ویروس کرونا» نوشته خانم الهام فیض‌آبادی به موضوع اطلاع و عدم اطلاع ناقل از باب تسبیب پرداخته و فرضیه قتل عمد در صورت علم ناقل و قصد آسیب رساندن از حیث کیفری را مطرح کرده است.

مقاله «واکاوی فقهی و حقوقی بیماری‌های واگیر خطرناک و سریع‌الانتشار و رفع مسئولیت مدنی ناقلان بیماری‌های همه‌گیر کرونا» به نقطه تلاقی قاعده اقدام و قاعده تحذیر پرداخته و در صورت مغایرت، بین مواردی که عامل زیان از اسباب مردد است با مواردی که از اسباب یقینی است تفکیک قائل شدند و مسئولیت ناقلی را که قادر به عمل مطابق تحذیر نیست، نتیجه‌گیری کردند.

متعاقب کشف واکسن کرونا و کاهش تعداد مرگومیر در کشورهای دارای واکسیناسیون جهانی این موضوع مطرح شد که آیا دولت‌ها مسئولیت مدنی در قبال خسارات عدم واکسیناسیون دارند یا خیر؟ کاهش مرگومیر در مناطق واکسینه شده و افزایش مرگومیر در کشورهای که اقدامات کاهلانه در زمینه واکسیناسیون داشتند، باعث شد موضوع مسئولیت مدنی دولت‌ها به‌عنوان یکی از چالش‌های بزرگ حقوقی تبدیل شود در صورتی که مقالات فوق به مسئولیت ناقلان ویروس و دولت‌ها در پیشگیری از همه‌گیری ویروس پرداختند. اما مقاله‌ای درخصوص مسئولیت مدنی دولت در ترک فعل واکسیناسیون مشاهده نشد، این پرسش که با توجه به مقررات داخلی و بین‌المللی آیا در حقوق ایران دولت مکلف به واکسیناسیون مردم در قبال بیماری‌های واگیردار است و در صورت تکلیف آیا بین ترک این فعل و مرگومیر و خسارات مادی و معنوی ناشی از کرونا رابطه سببیت وجود دارد یا خیر؟ وضعیت این موضوع در حقوق انگلیس با توجه به اجرای اجباری واکسیناسیون و تأثیر آن در کاهش مرگومیر و خسارات ناشی از آن از جمله مباحث چالش‌برانگیزی هستند که در این مقاله سعی شده است با روش تحلیلی و استنتاجی و با مراجعه به کتب و مقالات و رویه قضایی مورد بررسی قرار گیرند.

۱. مسئولیت مدنی در حقوق ایران

در حقوق ایران، مسئولیت مدنی مبانی فقهی دارد. در فقه رابطه سببیت عرفی ملاک عمل است اگرچه تقصیری مطرح نباشد. در واقع هر جا به تعدی و تفریط اشاره دارد از باب احراز رابطه سببیت است نه به‌عنوان مبنای مسئولیت، با وجود این پذیرش مبنای تقصیر در فقه بی‌سابقه نیست. قانون مدنی و قانون مجازات اسلامی در باب اتلاف و تسبیب از فقه تبعیت کرده و اشاره‌ای به تقصیر ندارد، در صورتی که قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ الهام‌گرفته از قانون تعهدات سوئیس به تقصیر اشاره دارد. در حقوق موضوعه کشورهای پیشرفته و اصول مسئولیت مدنی اروپایی مانند فرانسه نیز تقصیر نخستین مبنای مسئولیت مدنی است و مسئولیت بدون تقصیر در مسئولیت ناشی از فعل غیر مطرح می‌شود.^۱ مانند مسئولیت کارفرما در مقابل نیروی کار حتی اگر رایگان باشد، فقط بدین شرط که ارتباطی با انجام دادن وظیفه او داشته باشد که

۱. صفایی، حسین و حبیب‌اله رحیمی، *مسئولیت مدنی تطبیقی*، چاپ دوم، نشر شهر دانش، تهران ۱۳۹۹، صص ۶۰ تا ۶۶.

امارهٔ مسئولیت می‌نامند، در واقع مبنای مسئولیت در اینجا تقصیر به نیابت است زیرا اثر انتقالی نداشته و زیان دیده می‌تواند مستقیماً علیه کارگر اقدام کند؛ چراکه تمام بنگاه‌های اقتصادی قراردادهای خود را توسط کارکنان خود انجام می‌دهند و مسئولیت کارکنان را به عهده می‌گیرند، در ایران نیز کارفرمای غیردولتی مستقیماً مسئول جبران خسارات ناشی از اعمال کارمندان اداری و کارگران خود است (مادهٔ ۱۲ قانون مسئولیت مدنی) اما در مورد مسئولیت دولت، در حقوق پاره‌ای از کشورها از جمله فرانسه، دولت در مقابل زیان دیده جانشین مباشر خسارت محسوب می‌شود و این نیابت در دو فرض ممکن است: یکی اعمال کارکنان آموزشی نسبت به دانش‌آموزان، خواه زیان ناشی از عمل معلم باشد یا ناشی از نقص وسایل کار و دوم مسئولیت دولت نسبت به خساراتی است که دانش‌آموزان به علت اهمال در مراقبت به یکدیگر یا ثالثی وارد کرده‌اند که نوعی تقصیر به مناسبت وظیفه است، یعنی می‌توان علیه دولت اقامهٔ دعوی کرد. اما اینکه زیان دیده بتواند علیه مباشر هم شکایت کند؟ یا دولت پس از تأدیه حق رجوع به مباشر دارد؟ قانون فرانسه ساکت است؛ ولی رویهٔ قضایی به هر دو سؤال جواب مثبت داده است.^۱ در حقوق ایران مسئولیت دولت حسب مادهٔ ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، مشروط به وجود رابطهٔ سببیت بین خسارات و نقص وسائل ادارات می‌شود، ولی در اعمال حاکمیتی مطلقاً مجبور به جبران خسارت نیست. ممکن است این موضوع به ذهن متبادر شود که وقتی دولت مصونیت دارد، نمی‌توان او را تحت تعقیب قرار داد، در صورتی که دولت به‌عنوان مظهر عدالت و حافظ حق و انصاف نمی‌تواند خود را از اصول حقوقی مستثنا کند. اگرچه اعمال حاکمیتی ناظر به فعل است و ترک فعل را شامل نمی‌شود، می‌توان گفت وقتی شخصی برای فعلی مسئول نباشد به طریق اولی برای ترک آن نیز مسئول نخواهد بود. از طرفی مسئولیت ناشی از ترک فعلی که انجام دادنش تکلیف قانونی دولت بوده با ترک فعلی که انجام ضروری آن مسئولیت‌آور نیست، دو مقولهٔ متفاوت و محل تأمل است؛ از این رو تحلیل مادهٔ ۱۱ ق.م.م. از حیث اعمال تصدی و حاکمیتی در ذیل می‌تواند ما را در رسیدن به پاسخ سؤال مسئولیت دولت ناشی از ترک فعل یاری کند.

۱. حسینی نژاد، حسینی، *مسئولیت مدنی*، نشر جهاددانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۰، صص ۴۶ تا ۵۶.

۱.۱. مسئولیت مدنی دولت در خطای اداری

در ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، دولت وقتی مسئول است که خسارات وارده مستند به عمل کارمندان نباشد و مربوط به نقص وسایل اداره باشد؛ یعنی اداره مجهز به وسایل، تدابیر و روش‌های صحیح مدیریت نیست و این امر موجب سوءجریان کارهای اداری و در نتیجه وقوع خسارت شود. البته نسبت دادن خطا و تقصیر به اداره تعبیر صحیحی نیست، زیرا اداره شخص طبیعی نیست و از خود اراده ندارد؛ در واقع اداره به نمایندگی از دولت مسئول است؛ با این ضابطه که هرگاه شخص عاقل و محتاط و دوراندیشی به جای کارمند در این موقعیت بود باز هم خسارت وارد می‌شد. برخی تصور می‌کنند که اشتباه یا خطای اداری دولت به تقصیرات و خطاهایی اطلاق می‌شود که بانی و عامل آن را نتوان به‌طور منجز و مشخص تعیین کرد و همین ویژگی آن را از تقصیر شخصی مستخدم، متمایز می‌کند. این تصور اشتباه است، زیرا خطا یا تقصیر اداری که دولت باید جوابگوی آن باشد، تنها تقصیری نیست که عامل و بانی آنها معلوم نباشد؛ بلکه هرگونه تقصیر یا خطایی که از لحاظ منطقی نتوان تقصیر شخصی مستخدم تلقی کرد، خطای اداری دولت محسوب می‌شود. البته خطای اداری همیشه ترک فعل نیست؛ ممکن است وظایف اداری به کیفیت مطلوب انجام نشود یا تأخیر در انجام وظایف اداری باعث خسارت شود؛ مانند تأخیر مأموران آتش‌نشانی که موجب سرایت آن به نقاط دیگر شود. شورای دولتی فرانسه در اغلب مواردی که خطا جنبه شخصی دارد، آن را خطای اداری محسوب و اداره را به پرداخت خسارت محکوم می‌کند و استدلالش این است که در یک تشکیلات صحیح و منظم، سطح انتظار مردم بالاست و اگر حادثه‌ای روی داد نمی‌توان اداره را بیگناه تلقی کرد. در هر حال باید در نظر داشت که خطای اداری، همان‌طور که استاد ریورو عقیده دارد، مفهومی نسبی و تابع اوضاع و احوال و کیفیت وقوع خسارت است.^۱ منظور از شناخت مسئولیت دولت به سبب نقص وسایل اداره آن نیست که مدیریت دولت در کمال مطلق باشد، بلکه منظور حد انتظار افراد از مدیریت دولت است که بنا به تشخیص قاضی تعیین می‌شود.

۱.۲. مسئولیت مدنی دولت در اعمال حاکمیتی

مسئولیت دولت از لحاظ خطای اداری (نقص وسایل) موضوع ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی،

۱. زنگباری، ناصر، *حقوق بانکی*، جلد ۱، انتشارات روزبهان، ۱۳۹۱، ص ۹۸.

مطلق نیست و منحصر به خسارات ناشی از اعمال تصدی است و شامل اعمال حاکمیتی نمی‌شود. نظریهٔ اعمال تصدی و حاکمیتی از نظریه‌های قدیم حقوق اداری است که به وسیلهٔ علمای حقوق اداری فرانسه ابراز شده اما امروزه در فرانسه متروک و منسوخ شده است. در ایران اولین بار در قانون ۱۳ آبان ۱۳۰۹ به این نظریه استناد شد. در حقوق اداری اعمالی که در انجام ادن آنها دولت حاکم و قدرت مطلق است و به وسیلهٔ آنها به مردم فرمان می‌دهد و تحکم می‌کند و توسط شخص دیگر قابل انجام نیست، اعمال حاکمیتی می‌گویند؛ مانند وضع قانون و برقراری مالیات. حسب مادهٔ ۸ قانون مدیریت خدمات کشوری، «اموری که تحقق آن موجب اقتدار و حاکمیت کشور است و منافع آن بدون محدودیت شامل همهٔ اقشار جامعه گردیده و بهره‌مندی از این نوع خدمات موجب محدودیت برای استفاده دیگران نمی‌شود»، اعمال حاکمیتی است که در بند «ک» این ماده پیشگیری از بیماری‌های واگیردار و مقابله با بحران‌های عمومی در زمرهٔ اعمال حاکمیتی ذکر شده است. در این اعمال به موجب ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، اگر دولت موجب ورود ضرر دیگری شود مجبور به پرداخت خسارت نیست. اما حسب میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶ مجمع سازمان ملل، هرگونه اقدام دولت که مخل حق ذاتی حیات باشد، مسئولیت‌آور است. این میثاق مؤخر بوده و مادهٔ ۱۱ را تخصیص می‌دهد.^۱ البته برخی با قرائت متفاوت از مادهٔ ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، اصل موضوع معافیت مطلق دولت از پرداخت خسارت در اعمال حاکمیتی را نپذیرفته‌اند. مثلاً گفته‌اند در عبارت مذکور عمل حاکمیتی برای آنکه معاف‌کنندهٔ دولت از مسئولیت مدنی باشد، مقید به این شده که عمل مذکور «طبق قانون به عمل آید» مفهوم مخالف عبارت مذکور آن است که چنانچه عمل حاکمیتی طبق قانون صورت نگیرد، موجب مسئولیت است.^۲ با توجه به اینکه وفق اصل ۴ قانون اساسی، کلیهٔ مقررات جاری کشور باید در چارچوب موازین اسلامی به تصویب برسد و در اسلام تفکیکی بین اعمال حاکمیتی و تصدی صورت نگرفته است، لذا این اصل می‌تواند ناسخ قسمت انتهایی مادهٔ ۱۱ قانون مسئولیت مدنی محسوب شود. کما اینکه عدم تفکیک بین اعمال

۱. نهرینی، فریدون، *دستور موقت در حقوق ایران و پژوهشی در حقوق تطبیقی*، نشر گنج دانش، چاپ سوم، ۱۳۸۶، صص ۲۶۹-۲۷۱.

۲. واعظی، سید مجتبی، *معیار عمل حاکمیت در حقوق اداری ایران*، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ۷، تابستان ۱۳۹۴، شماره ۲، ص ۲۰۴.

حاکمیتی و تصدی در برخی نظرات فقهای شورای نگهبان نیز مشاهده می‌شود.^۱ از طرفی سیر قانون‌گذاری از سال ۱۳۳۹ به بعد نیز حکایت از یکسان‌سازی اعمال حاکمیتی و تصدی و مسئولیت مراجع دولتی از نظر جبران خسارات دارد. به عبارت دیگر، با عنایت به تصویب قوانین متعدد راجع به تکلیف دولت به جبران خسارات ناشی از اعمال حاکمیتی، مانند اصل ۱۷۱ قانون اساسی درباره اشتباه قاضی، لایحه قانونی نحوه خرید و تملک اراضی و املاک برای ایجاد برنامه‌های عمومی، عمرانی و نظامی دولت مصوب ۱۳۵۸، قانون ملی شدن جنگل‌های کشور مصوب ۱۳۴۱ و قانون برنامه و بودجه مصوب ۱۳۵۱/۱۲/۱۰ موضوع عدم مسئولیت دولت در قبال اعمال حاکمیتی قابل پذیرش نیست.^۲ اعمال تصدی اعمالی است که در آنها نشانی از قدرت سیاسی دولت دیده نمی‌شود و دولت با همان شرایطی که برای افراد مقرر شده است، عمل می‌کند. در واقع دولت به عنوان شخصیت حقوقی و مأمور اداره و حفظ دارایی و منافع و اموال عمومی انجام وظیفه می‌کند (مانند خرید و فروش). با توجه به اینکه حسب ماده ۶۴ قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی ج.ا.ا (ذیل فصل چهارم نظام اداری و مدیریت) «در مواردی که در اجرای قانون مدیریت خدمات کشوری وظایف تصدی دولت به بخش خصوصی یا تعاونی واگذار می‌شود، واگذاری وظایف رافع مسئولیت حاکمیتی دولت در مقابل شهروندان نیست». از این رو مسئولیت دولت در اعمال تصدی آنچنان است که واگذاری به غیر نیز مسقط آن نیست. این امر در مورد اعمال حاکمیتی نیز صادق است، زیرا بیان بخش عمده اعمال حاکمیتی در قانون اساسی نشان می‌دهد تکالیف دولت در قبال ملت به گونه‌ای است که ترک آن موجب مسئولیت است.

۲. مسئولیت دولت به حفظ سلامت مردم در برابر بیماری‌های واگیردار

مسئولیت مدنی دولت در خصوص بیماری‌های واگیردار به طور خاص با مبانی سیاسی، فلسفی و تفسیر گسترده از مستندات و لوازم اثبات رابطه سببیت امکان‌پذیر است. برای مثال، هرگاه در صدد توجیه این رابطه در کشوری باشیم که طبق قانون اساسی دموکراتیک است، به ناچار باید برای افکار عمومی در انتساب زیان یا مسئولیت جبران خسارت به دولت، نقش و

۱. همان، ص ۲۰۶.

۲. نهرینی، فریدون و مریم احمدی، دامنه مسئولیت مدنی مراجع دولتی و عمومی در جبران زیان ناشی از انتقال خون، فصلنامه حقوق پزشکی، سال ۱۳۹۷، شماره ۴، صص ۶۴-۶۵.

جایگاهی قائل شویم.^۱

علمای اخلاق در روابط بین دولت و مردم، دو عدالت گوناگون قائل شده‌اند: یکی عدالتی که بر تکالیف افراد در برابر دولت حکومت می‌کند و چون ریشه در قوانین دارد عدالت قانونی نامند و دیگری عدالت توزیعی است که ناظر به تکالیف دولت در برابر مردم است. ولی علمای حقوق هردو را عدالت توزیعی می‌نامند، زیرا درهرحال قوای عمومی است که در تقسیم عواید و تکالیف بین افراد اجتماع دخالت می‌کند و در این راه باید عادلانه رفتار کند.^۲ نظریه دولت‌مسئول، تا آنجا که به مبنای مسئولیت مدنی دولت در قبال بیماری‌های واگیردار ارتباط می‌یابد، انعکاس واقعی «اجتماعی بودن» مفاهیم حقوقی و زیربنای بسیاری از تحلیل‌های فلسفی درخصوص نهادهای حقوقی به شمار می‌آید^۳ و دولت مسئول در مقام «سرپرست» ظاهر می‌شود. مسئولیت او چیزی بیش از عامل زیان است که به‌طور قهری مسئول جبران خساراتی می‌شود که به فعل یا ترک فعل، موجب آن شده است. دولت مسئول پیشگیری از شیوع بیماری‌های واگیردار تا سرحد ممکن است و قصور دولت مسئولیت جبران کامل خسارات و مسئولیت مستقیم کیفری و غیرمستقیم حقوقی کارکنان آن را در پی خواهد داشت.^۴ این استدلال که حقوق در برابر اشخاص اجباری بوده و نسبت به وظایف دولت که خود، منبع اجبار و حکمران است، این صفت را ندارد، از دو جهت قابل انتقاد است: (۱) دولت نیز پس از وضع قاعده حقوقی ناگزیر از رعایت آن است. در حکومت‌های کنونی دولت باید مفاد قانون اساسی را در اداره امور محترم شمارد و سازمان‌های داخلی خود را طبق قوانین نظم دهد. (۲) با استقلال و جدایی قوه قضائیه از قوه مجریه، امکان دادخواهی به طرفیت دولت نیز ممکن است؛ ضمن اینکه فرض وجود حقوق در دولتی ممکن است که خود را پایبند آن بدانند و گرنه در حکومتی که دولت به هیچ قاعده‌ای ملتزم نیست، سخن گفتن از حقوق و عدالت بیهوده است.^۵ تغییر وضعیت دولت از نوعی حاکم‌محوری به سوی مردم‌سالاری نه صرفاً در قالب نظریه، بلکه با رشادت‌های جانی

1. Robertson, David W. "The Common Sense of Cause in Fact", *Texas Law Review*, Vol. 75, 1997, p 1769.

۲. همان، ص ۳۵۰.

3. Urbina, Sebastian, "What Is Legal Philosophy Ratio Juris", Vol 18, No 2, June 2005, p 157.

۴. السان، مصطفی، **مسئولیت مدنی دولت در قبال بیماری‌های واگیردار (بررسی موردی کووید ۱۹)**، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه حقوق و کرونا، ص ۲۳۰.

۵. کاتوزیان، ناصر، **فلسفه حقوق**، پیشین، ص ۳۹۷.

عده‌ای زیادی در سراسر جهان تحصیل شده است. در واقع تغییر ذهنیت حاکمان آسمانی به منتخبان مردم از حیث مسئولیت مدنی نیز آثاری دارد. وقتی دولت منتخب مردم باشد، تنها تحمیل‌کننده تعهدات و تکالیف نیست، بلکه خود نیز عهده‌دار وظایفی است و در قبال عدم تحقق آنها پاسخگو است؛ وظایفی که فرد یا توده اجتماع توان اجرای آن را ندارند؛ مانند اقدامات لازم و فراگیر در سطح کشور برای مقابله با بیماری‌های واگیردار؛ چراکه دولت امکانات لازم برای مهار عوامل زمینه‌ساز حوادث را دارد، تنها عذر می‌تواند ناتوانی عقلی و عرفی از انجام دادن تعهدات باشد که تجربه سایر کشورها مؤید امکان تحقق چنین تعهداتی و مانع استناد به این عذر می‌شود.^۱ یعنی اعمال و رفتار دولت در مقابله با وقوع و گسترش آثار بیماری‌های واگیردار با دولت متعارف مقایسه می‌شود؛ دولتی که در طول زمان، با لحاظ امکانات و شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نرخ و نوع مخاطرات طبیعی از جمله بیماری‌های واگیردار، پیش‌بینی‌های لازم برای جلوگیری از بروز حوادث و به حداقل رساندن آثار آنها انجام داده است و برای آینده این مخاطرات نیز برنامه منظم و منسجمی در دست اجرا داشته باشد.^۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ مجمع سازمان ملل متحد در ماده ۱۲ تأکید دارد که «دولت‌های طرف میثاق حق هرکسی را به تمتع از بهترین حال سلامت جسمی و روحی ممکن‌الحصول به رسمیت می‌شناسند» و بند «ج» همین ماده نیز «پیشگیری و معالجه بیماری همه‌گیر و همچنین پیکار علیه این بیماری‌ها» را تکلیف کشورهای طرف میثاق می‌داند که شامل ایران نیز می‌شود.^۳ همین‌طور مقدمه اساسنامه سازمان بهداشت جهانی که ایران هم عضویت دارد، تصریح می‌کند به اینکه تأمین سلامت مبتنی بر رفاه کامل جسم و روح جامعه از حقوق اساسی افراد است. باتوجه به اینکه حفظ سلامت مردم وظیفه دولت است، لذا دولت باید با تدوین و ابلاغ شیوه‌نامه‌های بهداشتی، تدابیری برای جلوگیری از شیوع بیماری واگیردار بیندیشد. در ماده چهارم میثاق مقرر می‌کند: «هرگاه یک خطر عمومی استثنایی (فوق‌العاده) موجودیت ملتی را تهدید کند و این خطر رسماً اعلام شود،

۱. السان، مصطفی، پیشین، ص ۲۳۳.

۲. همان، ص ۲۲۷.

۳. ایران در سال ۱۳۵۴ به موجب قانون اجازه الحاق دولت ایران به میثاق مذکور، عضو میثاق گردید.

کشورهای طرف این میثاق می‌توانند تدابیر خارج از الزامات مقرر در این میثاق به میزانی که وضعیت ایجاب می‌کند، اتخاذ کنند؛ مشروط به اینکه تدابیر مزبور با سایر الزاماتی که طبق حقوق بین‌الملل دارند مغایر نباشد و منجر به تبعیض منحصرأ برای نژاد، رنگ، جنس، زبان اصلی که منشا مذهبی یا اجتماعی دارد، نشود». مقررات این میثاق به دلیل تصویب به مثابه قانون داخلی و لازم‌الاجراست. بنابراین دولت در معنای عام به موجب مقررات داخلی و بین‌المللی تکلیف به حفظ سلامت مردم دارد و عدم کنترل ویروس کووید ۱۹ با این سرعت انتشار و مخاطرات جدی جانی و مالی و معنوی ترک فعل محسوب شده که می‌تواند مسئولیت‌آور باشد.

۳. تکالیف قانونی دولت به کنترل بیماری‌های واگیردار

در زبان حقوقی، دولت به معنای خاص و عام به کار می‌رود: دولت به معنی خاص، مدیران کشور و سازمان‌های اداری و اجرایی را در برمی‌گیرد، ادارهٔ این سازمان‌ها به طور معمول به عهدهٔ هیئت وزیران است. دولت به معنی عام مرادف با حکومت است و شامل تمام سازمان‌های اداری و قضایی و قانون‌گذاری می‌شود و وصف بارز آن حاکمیت و سلطه در روابط داخلی و بین‌المللی است؛ بدین ترتیب دولت مفهوم ساده‌ای است که ذهن هر شهروندی آن را درمی‌یابد و در زندگی اجتماعی احساس می‌کند. دولت خواه به معنی خاص یا عام دارای شخصیت حقوقی است؛ یعنی دارای وجود اعتباری و صلاحیت‌های ویژه‌ای جدا و مستقل از اعضا و مدیران آن است. انسان‌ها به نام دولت تصمیم می‌گیرند و وظایف و صلاحیت‌های آن را انجام می‌دهند، ولی آنان در واقع نماینده یا اندامی از پیکر دولت هستند. قانون اساسی به منزلهٔ اساسنامهٔ دولت است و در آن صلاحیت و حدود اختیارات قوای سه‌گانه و سازمان‌های اصلی دولت معین می‌شود و نمایندگان و دادرسان و مدیرانی که در مقام تصدی مشاغل عمومی تصمیم می‌گیرند، همه به نام و برای دولت است.^۱ دولت به معنای اخص نیز به موجب اصل ۱۲۲ قانون اساسی در برابر ملت دارای مسئولیت است. اصل نمایندگی دولت در قانون اساسی ایجاب می‌کند تا دولت برای هرگونه تشخیص، سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در موارد کلان و مهم مربوط به عموم مردم، از مکانیزم نمایندگی مؤثر و دریافت افکار عمومی و تبدیل آن به سیاست و قانون بهره‌جوید و در جایگاه

۱. کاتوزیان، ناصر، *فلسفه حقوق*، جلد ۱، چاپ نهم، نشر گنج دانش، ۱۳۹۸، صص ۳۲۸-۳۲۶.

نماینده ملت مکلف به حفظ و انجام دادن آثار نمایندگی باشد. بدیهی است وکیل باید غبطه موکلین خود را رعایت کند و در صورت عدم رعایت، مسئول عواقب ناشی از آن خواهد بود و تفویض نمایندگی کلی دولت از مردم به شخص حقیقی یا حقوقی در درون دولت سالب مسئولیت دولت (به معنای عام) ناشی از قانون اساسی نیست. کما اینکه به موجب اصل ۱۲۷، تصمیمات نماینده یا نمایندگان دولت در حکم تصمیمات دولت است. همین طور هر یک از وزیران به موجب اصل ۱۳۷، در اموری که به تصویب هیئت وزیران می‌رسد مسئول اعمال یکدیگرند؛ بنابراین انتساب ترک فعل واکسیناسیون به یک مسئول در درون دولت، سالب مسئولیت دولت به معنای عام در قبال مردم نیست. اما درباره اینکه در قانون اساسی چه تکالیفی برای دولت در این خصوص پیش‌بینی شده است، نگاهی گذرا به قانون اساسی نشان می‌دهد که دولت در اصل سوم مکلف به رفع هر نوع محرومیت در زمینه بهداشت است که تأمین، توزیع و تزریق بهترین و موثرترین واکسن موجود کرونا یکی از راه‌های رفع محرومیت بهداشتی محسوب می‌شود. این تکلیف در اصل چهاردهم به عنوان رعایت حقوق انسانی حتی در مورد غیرمسلمانان مورد تأکید قرار گرفته است. نکته مهم اینکه از الزامات موضوع اصل ۲۲ قانون اساسی، مصونیت جان و مال و حقوق مردم از تعرض است که این تعرض می‌تواند ناشی از حملات ویروسی و شیوع بیماری‌های خطرناک و واگیردار در جامعه باشد. باتوجه به سرعت انتقال ویروس کووید ۱۹ و مقایسه آمار تلفات قبل و بعد از واکسیناسیون می‌توان گفت واکسینه کردن مردم مؤثرترین راه مصونیت جان و مال و حقوق آنان از این تعرض محسوب شده که این خدمات در اصل ۲۹ تحت عنوان خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به‌عنوان حقی همگانی برای مردم شناخته شده و دولت مکلف است از محل درآمدهای عمومی برای افراد کشور فراهم کند. این امر به حدی اهمیت دارد که در اصل ۴۳ به‌عنوان تأمین نیازهای بهداشتی و درمانی مورد تأکید قرار گرفته است و احترام به آن به‌عنوان حقوق انسانی و الهی، موضوع اصل ۵۶ به رسمیت شناخته شده است و یکی از وظایف دولت می‌باشد که ترک آن مسئولیت‌آور است.

۴. ترک فعل دولت در عدم واکسیناسیون و ورود ضرر

همان‌طور که در اکثر کشورها برای جلوگیری از شیوع ویروس کرونا، دولت ورود کرده و برای حفظ سلامت مردم تدابیری اتخاذ کرده است، در ایران نیز با توجه به اصل ۲۹ قانون اساسی مبنی

بر حق مردم به برخورداری از خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی و تکلیف دولت به تأمین این خدمات از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی^۱ مسئولیت امر برعهده ستاد مقابله با کرونا قرار گرفت و دولت مصوبات ستاد مقابله با کرونا را به سند تبدیل کرد؛ به‌گونه‌ای که ستاد شخصیت حقوقی داشته و هر مصوبه و دستورالعملی که ستاد برای جلوگیری از شیوع بیشتر این بیماری تصویب و صادر کند؛ از جمله الزامی شدن استفاده از ماسک در مکان‌های عمومی و ادارات، دورکاری کارمندان دولت و... همگی در حکم قانون است. باتوجه به اینکه در نظام جبران هرگاه عوامل دولتی یا غیردولتی که تحت نظارت دولت در زمینه‌های بهداشتی فعالیت می‌کنند، از انجام دادن وظایف و تکالیف خود در زمینه واکسیناسیون خودداری کنند، مسئولیت مدنی مستقیم ناشی از این ترک فعل زیان‌بار برعهده دولت است؛ لذا مسئولیت عملکرد ستاد مقابله با کرونا مستقیماً متوجه دولت بوده و دولت به‌واسطه توانایی و اختیاراتی که در واکسیناسیون دارد و به دلیل وظایف قانونی در قبال سلامت مردم حسب اصول ۳-۱۴-۲۲-۲۹-۴۰-۴۳-۵۶-۱۲۲-۱۳۷-۱۵۶ قانون اساسی، قاعده لاضرر، قاعده ضمان، قانون مسئولیت مدنی، تکالیفی دارد که ترک آنان فعل زیان‌بار محسوب شده و مسئولیت‌آور است.

ورود ضرر به‌عنوان یکی دیگر از ارکان مسئولیت مدنی درمورد شیوع ویروس کووید ۱۹ وجود دارد؛ زیرا از یک سو منجر به آسیب به جسم و سلامت افراد می‌شود؛ به‌گونه‌ای که در تاریخ ۱۴۰۰/۴/۲۹ تعداد ۲۵۰ نفر در طول ۲۴ ساعت جان باختند و در مجموع ۸۷ هزار نفر و ۶۲۴ نفر بنا به اعلام تسنیم در اثر کرونا فوت شدند و در همان تاریخ مجموع واکسن‌های تزریق شده در کل کشور به ۸ میلیون و ۸۱۸ هزار و ۳۷۲ دوز رسیده بود که آن هم فقط برای افراد بالای ۶۰ سال سن بوده و بیشترین نوع واکسن تزریق شده نیز به‌ترتیب به واکسن‌های روسی، چینی و هندی اختصاص داشت.^۲ بنابراین صرف‌نظر از کیفیت واکسن‌های ارائه شده از سوی دولت، اساساً بخش اعظم جامعه که زیر ۶۰ سال بودند در آن تاریخ از واکسن محروم شدند؛ یعنی سرعت واکسیناسیون از سرعت انتشار بیماری کمتر بود. ازسوی دیگر، تعطیلی اجباری مشاغل، اصناف و

۱. فیض‌آبادی، الهام، بررسی مسئولیت افراد و دولت در قبال خسارت‌های ویروسی کرونا، فصلنامه

رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی، دوره دوم، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۹، ص ۱۱۳.

۲. نقل از: <https://www.tasnimnews.com> آمار کرونا در ایران.

شرکت‌ها ناشی از تصمیمات دولت منجر به خسارت مالی شد؛ زیرا علی‌الاصول هر جا نقصی در اموال ایجاد شود یا منفعت مسلمی از دست برود یا به سلامت و حیثیت و عواطف شخصی لطمه‌ای وارد آید، ضرری به بار آمده است.^۱ بنابراین ورود ضرر مادی شامل ضرر جسمانی (مستند به آمار فوت شدگان)، هزینه‌های مالی و خسارات ناشی از عدم فعالیت و تعطیلی واحدها و اصناف و مشاغل و شرکت‌ها، پرداخت دیه برای درگذشتگان (مستند به ماده ۴۷۵ قانون مجازات و قاعده فقهی لایهدر)، هزینه‌های درمانی، محرز است و ورود ضرر روانی شامل ترس و هراس از شیوع بیماری، اختلال روانی ناشی از جریحه‌دار شدن احساسات و غم از دست دادن نزدیکان، ظهور بیماری و سواس و هزینه نامیدی کلان نیز براساس قاعده لاضرر و ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی قابلیت طرح دارد که در صورت واکسیناسیون به موقع، کامل و مؤثر دولت در پیشگیری از گسترش ویروس این خسارات وارد نمی‌شد یا حداقل به میزان کمتری بود. بنابراین ترک فعل زیان‌بار و ورود ضرر به عنوان دو رکن مسئولیت مدنی در مورد عدم واکسیناسیون کرونا محرز است و صرفاً رابطه سببیت بین این دو مطرح است که در قسمت بعدی به آن پرداخته می‌شود.

۵. رابطه سببیت بین ترک فعل دولت در واکسیناسیون و ورود خسارت

احراز رابطه سببیت بین فعل یا ترک فعل زیان‌بار و خسارات وارده رکنی است که در مسئولیت کیفری و دیه، تحت عنوان احراز تقصیر^۲ معنا می‌یابد. زیرا ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی بیان می‌دارد: «هرگاه کسی فعلی که انجام آن را برعهده گرفته یا وظیفه خاصی را که قانون بر عهده او گذاشته است، ترک کند و به سبب آن، جنایتی واقع شود، جنایت مستند به او می‌شود.» بنابراین ترک فعل تقصیر محسوب می‌شود؛ اعم از اینکه تعهد به انجام دادن فعل ناشی از قرارداد باشد یا قانون (مستفاد از مواد ۱۶۸، ۳۳۴، ۲۲۵، ۲۲۰ قانون مدنی). باتوجه به اینکه در الزام قهری قانون حاکم است و شخص را برخلاف میل و اراده‌اش به جبران

۱. کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی، الزام‌های خارج از قرارداد، ضمان قهری*، تهران: دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۴، ص ۲۲۳.

۲. تقصیر طبق تبصره ماده ۱۴۵ قانون مجازات، اعم از بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی، مسامحه، غفلت، عدم مهارت، عدم رعایت نظامات دولتی و مانند آنهاست و طبق ماده ۹۵۳ قانون مدنی تقصیر اعم از تفریط و تعدی تعریف شده است. سایر تعابیر عبارت‌اند از: عمد یعنی دارای قصد و اراده، بی‌احتیاطی یعنی بدون قصد، بی‌مبالاتی یعنی انجام امری که نباید انجام شود، غفلت یعنی عدم انجام امری که باید انجام شود.

خسارت ملزم می‌کند^۱ و نظر به اینکه دولت با توجه به مقررات خاص پیش‌گفته، دارای تکلیف قانونی به حفظ سلامت شهروندان در مقابل بیماری‌های واگیردار بوده، از این رو تبعات کیفری و مدنی ناشی از ترک فعل منتسب به وی بوده و رابطه سببیت محرز است؛ کما اینکه موضوع اهمال دولت درباره عدم کنترل و چاره‌جویی مؤثر در مبارزه با ویروس کرونا باعث شد که در تاریخ ۲۹ اسفند ۱۳۹۸ پنج وزیر بهداشت پیشین ایران و هفده استاد پزشکی در نامه‌ای به رئیس‌جمهور با اشاره به شمار بالای موارد بیماری و تلفات ناشی از آن اعلام کنند که: «در صورت عدم کنترل بیماری و چاره‌جویی مؤثر، افزایش تلفات و خسارات قطعی است».

همچنین صد نماینده مجلس طی نامه‌ای به‌عنوان رئیس‌جمهور وقت با این جمله «نظر به شیوع بیماری کرونا و لزوم هماهنگی سریع همه دستگاه‌ها در کشور برای مدیریت پیشگیری و درمان آن، تشکیل روزانه ستادی به ریاست شما ضروری است»^۲ خواستار تشکیل ستادی برای مدیریت کرونا شوند؛ بنابراین با آگاهی از سرعت انتشار ویروس مقرر به مسئولیت خود بودند. همچنین اعلام اینکه «... به علت تعلل و اهمال صورت‌گرفته، دولت باید بر مبنای اصل مسلم حقوق عمومی تکلیف به بیان دلایل و عوامل اقدامات و تصمیمات، پاسخگویی عدم اقدام به موقع درباره تأخیر و اهمال خود یا نهادهای ذی‌ربط به مردم و شهروندان باشد»^۳. همه این موارد گویای ناکافی بودن اقدامات دولت در قالب ستاد ملی مبارزه با کرونا است.

با توجه به اینکه در تحلیل‌های مبنایی هرگاه وقوع یا گسترش بیماری به دو یا چند عامل ارتباط داشته باشد که برخی از آنها طبیعی باشد و برخی دیگر با خطای انسانی یا سازمانی (غیرطبیعی) ارتباط داشته باشد، باید عامل غیرطبیعی را مسئول جبران خسارات وارده دانست.^۴ بنابراین علت را باید ابتدا در قابلیت کنترل عوامل انسانی یا سازمانی در مقایسه با عوامل طبیعی جست. از سوی دیگر، بر مبنای تفکیک ایجاد خطر از گسترش خطر ممکن است ایجاد بیماری

۱. کاتوزیان، ناصر، *نظریه عمومی تعهدات*، چاپ نهم، نشر میزان، ۱۳۹۸، ص ۴۰.

۲. جولان کرونا در خلأ انسجام مدیریتی و هم‌افزایی ظرفیت‌های موجود در سایت به آدرس <https://iqna.ir> آخرین بازدید در تاریخ ۱۳۹۸/۱۲/۲۴.

۳. مظفری، مصطفی و مرتضی میرزایی مقدم، *بررسی حقوقی نحوه عملکرد و مسئولیت دولت در جبران خسارات ناشی از بحران کووید ۱۹*، فصلنامه تحقیقات حقوقی ویژه‌نامه حقوق و کرونا، ص ۳۹۶.

4. U.S. v. Montrose Chemical Corp. of California. United States Court of Appeals, Ninth Circuit. Mar 21, 1995. 50 F.3d 741 (9th Cir. 1995).

کاملاً طبیعی باشد، اما نقش فعل یا ترک فعل دولت در گسترش بیماری موثر است و می‌تواند موجب مسئولیت مدنی برای دولت باشد. ضمن اینکه معیار لزوم رابطه مستقیم بین ترک فعل و خسارت در مورد بیماری‌های مسری قابل استناد نیست؛ چون ادله عینی، ملموس و مشخصی وجود ندارد و فقط اوضاع و احوال و امارات و آمار وجود دارد. در صورت وجود تردید در رکن رابطه علیت در مسئولیت مدنی دولت نسبت به بیماری‌های واگیردار، می‌توان مسئولیت ناشی از انفعال دولت یا هر شخص دیگر را بر مبنای مسئولیت ناشی از فعل غیر تحلیل کرد. مانند زیان‌های وارده از سوی محجور (ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی) که علی‌رغم عدم رابطه سببیت مستقیم بین سرپرست و زیان وارده، سرپرست محجور دارای مسئولیت است با وحدت ملاک می‌توان برای دولت در قبال زیان ناشی از ارکان اجرایی نیز مسئولیت قائل شد؛ چراکه جبران خسارت لزوماً و همیشه ناشی از این نیست که عامل، مسئول جبران خسارت باشد.^۱ همین‌طور مسئولیت دارنده وسیله نقلیه در قبال خسارات وارده به شخص ثالث (قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۹۵) و مسئولیت صندوق تأمین خسارت‌های بدنی به جبران خسارات خارج از تعهدات بیمه‌گر نیز نشان می‌دهد که همیشه وجود رابطه سببیت بین فعل یا ترک فعل با خسارات وارده لازمه جبران خسارت نیست و دایره مسئولیت مدنی فراتر از آن است. ممکن است فورس ماژور و عدم قابلیت پیش‌بینی کرونا و شرایط ناشی از شیوع کرونا به عنوان دلیل سلب مسئولیت دولت مطرح شود. در پاسخ می‌توان گفت که دولت موظف به تهیه وسایل پیشرفته برای پیش‌بینی بیماری‌های واگیردار و پیشگیری از آنهاست و نمی‌تواند به این بهانه، که امکانات لازم را در اختیار نداشته است، خود را از مسئولیت مبرا سازد.^۲ از طرفی شایع شدن بیماری در اثر عدم واکسیناسیون عرفاً قابل پیش‌بینی بود؛ کمالینکه اداره کل حقوقی قوه قضائیه نیز در پاسخ به استعلامی مبنی بر قابلیت تطبیق کرونا به عنوان قوه قاهره و آثار احتمالی این تطبیق بر اجرای قرارداد، در نظریه‌ای^۳ اعلام کرد: «به نحو اطلاق نمی‌توان شیوع کرونا را مشمول فورس ماژور دانست؛ به نحوی که بر حسب نوع و ماهیت قراردادها و شروط ضمن آن وضعیت متفاوت است

1. Barnes, Beth A, "Negligence, Medical Malpractice, Vicarious Liability, or Patient Responsibility: Who Should Pay When a patient Contracts MRSA from a Healthcare Facility", *indiana Law Review*, Vol. 7, 2010, pp. 335-365.

2. Qureshi, Ahmer A, "Coronavirus & Contracts: How the Coronavirus May Trigger Force Majeure", *American Journal of Law & Medicine*, Vol. 46, Issue 1, March 2020, pp 133-136.

۳. به شماره ۷/۹/۳۰۰ مورخ ۱۳۹۹/۶/۳.

که احراز آن مستلزم رسیدگی قضایی است». در موضعی مشابه کمیسیون قضایی دادگستری، بر فرض احراز فورس ماژور، اثر آن بر قرارداد را براساس مدت قرارداد و نیز وحدت یا کثرت مطلوب و همچنین انتفای دائم یا موقتی موضوع قرارداد متفاوت عنوان کرده است که براساس تشخیص قاضی عمل خواهد شد.^۱ درواقع با توجه به اینکه شیوع کرونا در سایر کشورها و سرعت انتشار و آثار زیان‌بار آن قابل پیش‌بینی بود، به همین دلیل فورس ماژور درخصوص قراردادهای اشخاص محسوب نشده است. به طریق اولی نسبت به دولت که به دلیل امکانات زیاد، دارای اختیارات و اطلاعات بیشتری است، فورس ماژور قابلیت استناد ندارد، از طرفی وجود تشکیلات وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی نافی شخصیت حقوقی مستقل دولت (به مفهوم حکومت) نیست، درواقع در نظام تلفیقی بازدارنده، علاوه بر دولت، برای دولتمردان و تمامی کسانی است که تشدید آثار بیماری‌های واگیردار به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم ناشی از کاهلی، بی‌مبالاتی، بی‌احتیاطی، کم‌کاری، تقلب، کلاهبرداری، اختلاس و سایر جرایم آنهاست، مسئولیت مدنی و کیفری قائل شدند؛ به این دلیل که وقتی دولتمردان موقعیت شغلی و حتی جان خویش را در معرض خطر (کیفر) ببینند، نظارت و مدیریت خویش را در مقام پیگیری و بازدارندگی از بیماری‌های واگیردار با دقت و اهتمام کامل انجام می‌دهند و توان طفره از مسئولیت‌های اداری، اجرایی را، که سابقاً ضابطه و ضمانت اجرای خاصی بر آن حاکم نبوده است، ندارند. بنابراین دولت ملزم به برنامه‌ریزی بلندمدت و پایدار است و غیرقابل پیش‌بینی بودن بیماری موضوعیت ندارد.

درخصوص نحوه جبران خسارت، در نظام انطباق، هدف بازگرداندن وضعیت زیان‌دیده به حالتی است که وی پیش از ورود زیان در آن وضعیت قرار داشته است. یعنی بیمار باید تا حد امکان به حالت پیش از بیماری از حیث سلامت جسمی و وضعیت اقتصادی بازگردانده شود، اما آلام فرزند خردسالی که مادرش را در اثر بیماری کرونا از دست داده است و بسیاری از زیان‌های ناشی از مرگ‌ومیر بیماران با پول قابل‌جبران نیست.^۲ در هر صورت دولت نسبت به خسارات قابل‌جبران ناشی از ترک تکالیف قانونی و تعهداتی که در قبال سلامت شهروندان دارد، به‌واسطه احراز رابطه سببیت، دارای مسئولیت مدنی است و دعوی مسئولیت مدنی علیه دولت قابلیت طرح دارد.

۱. جواهری محمدی، حسین، امکان سنجی تطبیق قوه قاهره بر شرایط حاصل از شیوع کرونا با تأکید بر رویه قضایی، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۵، تابستان ۱۴۰۰، شماره ۱۱۴، ص ۱۷۹.
 ۲. السان، مصطفی، پیشین، صص ۲۲۳ و ۲۲۵.

۶. مسئولیت مدنی دولت در عدم واکسیناسیون کرونا در حقوق انگلیس

در حقوق انگلیس Tort شبه جرم یا خطا (عمدی یا غیرعمدی) و Strict Liability مسئولیت عینی و Negligence تقصیر (اعم از فعل و ترک فعل) نقطه مقابل آگاهی و سوءنیت (شبهه تسبیب، بی احتیاطی در حقوق ایران) است. اما گاهی تقصیر در ترک فعل تکالیف قانونی^۱ دارای ضمانت اجرای مفروض است؛ یعنی اگر تکلیفی دارای ضمانت اجرای قانونی نباشد، مسئولیت مدنی در ترک آن مفروض نیست، حتی اگر مسئولیت اداری یا کیفری داشته باشد با اینکه در هر دو، هدف حمایت از جامعه است.^۲ گزارش سال ۲۰۱۹ توسط هیئت تحقیقات بهداشت در مورد برنامه‌های جبران واکسن نشان می‌دهد که در ایرلند، حمایت قانون اساسی باعث شد گروهی متخصص برای برخی ادعاهای سهل‌انگاری بالینی علیه دولت، سیستم مسئولیت بدون تقصیر توصیه کنند. مسئولیت مدنی دولت تا قرن بیستم با عنوان مسئولیت مدنی پادشاه شناخته می‌شد و پادشاه نیز مطابق قاعده «پادشاه خطا نمی‌کند» ملزم به جبران خسارت نبود،^۳ تا اینکه در سال ۱۹۴۷ با تصویب قانون دعاوی علیه سلطنت^۴ مصونیت مطلق دولت نقض شد و مسئولیت مدنی برای دولت مورد شناسایی قرار گرفت و برای اولین بار صراحتاً دعاوی علیه پادشاه انگلستان همانند یک فرد عادی به صورت کامل مورد پذیرش قرار گرفت. این قانون راه را برای توسعه قانون مدرن هموار کرد. با تصویب قانون سلامت عمومی در سال ۱۹۳۶، قانون خدمات سلامت عمومی در سال ۱۹۴۶، قانون مسئولیت مدنی ناشی از تصرف در سال ۱۹۵۷ و قانون سلامت روانی در سال ۱۹۸۳ مسئولیت مدنی دولت انگلستان در حوزه‌های مختلف وسیع‌تر شد. با توجه به اینکه حق حیات از حقوق اساسی است که در ماده ۲ کنوانسیون حقوق بشر اروپایی به رسمیت شناخته شده است، از این رو دولت متعهد است خطرات زندگی مردم را به حداقل برساند و مجلس بهترین مکان برای اعلام تصمیمات دولت است.^۵ به عنوان نمونه مجلس اعیان انگلستان در سال ۲۰۱۳ بر اساس اختیارات دولت حاصل از مقررات بهداشتی و ایمنی ۲۰۱۱ به عنوان مسئول

1. Breach of statutory duty

۲. صفایی، حسین و حبیب‌اله رحیمی، پیشین، ص ۴۰.

۳. احمد رسلان، انور، *المسئولية الدولية غير التعاقدية*، جلد ۱۲۳، بی‌جا، موسوعه القضا و الفقه الدول العربية، ۱۹۸۳، قسم الثاني، ص ۱۲.

4. Crown Proceedings ACT 1947.

5. House of Commons. House of Lords. Joint Committee on Human Rights The Government's response to COVID-19: human rights implications Seventh Report of Session 2019–21. Published on 21 September 2020.

سلامت و ایمنی بریتانیا، مسئولیت اتوماتیک کارفرمایان در قبال برخی آسیب‌های محل کار را حذف کرد؛ یعنی اثبات تقصیر را لازم دانست.^۱ مارک آرنسون در مقاله‌ای مسئولیت دولت در صورت سهل‌انگاری را در حقوق کامن‌لا بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که دولت حداقل در جایی که قدرت قانونی در انجام دادن وظایف قانونی دارد باید مسئول باشد.^۲ تحقیق دانشجویی آرون چیا، فارغ‌التحصیل رشته حقوق از دانشکده حقوق، دانشگاه استرلینگ، اسکاتلند نشان داد که اجرای واکسیناسیون اجباری نه فقط نقض حقوق بشر نیست، بلکه برای حفظ حقوق دیگران و سلامت عمومی وظیفه دولت‌هاست^۳ با توجه به اینکه ترک فعل واکسیناسیون جان و سلامتی فرد را تهدید می‌کند و خطر به‌طور غیرقابل‌قبولی بالا می‌رود، لذا آنتوان بویز، استاد حقوق بشر در دانشگاه اوترخت، به یورونیوز گفته است که وقتی دولت‌ها برنامه واکسیناسیون را اجرا می‌کنند باید منافع مختلف را در نظر بگیرند، نه فقط منافع فردی که واکسینه می‌شود. در سراسر برنامه ECHR در مورد وظیفه واکسیناسیون دولت برای محافظت در برابر بیماری‌های مسری صحبت می‌کند؛ توصیفی که پروفسور بویز معتقد است بلافاصله در مورد کووید ۱۹ باید اعمال شود.^۴ در مورد ایشارسالمنند آسیب‌پذیر که خانواده آنان مخالف تزریق واکسن بودند، در صورتی که دولت تشخیص دهد دریافت واکسن به نفع آنهاست تزریق باید انجام شود و مخالفت خانواده رافع مسئولیت دولت نیست.^۵ بنابراین عدم واکسیناسیون خطر واقعی و قابل توجهی برای ایمنی مردم مخصوصاً گروه‌های آسیب‌پذیر به دنبال دارد و تقصیر در ترک فعل مفروض است. از طرفی برای تحقق مسئولیت لازم است نقض تکالیف قانونی منجر به ضرر شود؛ معیارهایی مانند شخصی بودن و قابلیت جبران و قابلیت پیش‌بینی ضرر توسط یک انسان معقول، مکانیسم مهمی در تشخیص دور نبودن ضرر است؛ چراکه نتایج دور به دلیل تأثیر اسباب مستقل دیگر مانع ارتباط مستقیم با فعل زیان‌بار می‌شوند. در عین حال نوع و ماهیت خسارت نیز در تعیین معیار

1. <https://www.pinsentmasons.com/out-law/news/health-and-safety-civil-liability-to-end-as-house-of-lords-accepts-governments-plans>.

2. https://law.unimelb.edu.au/data/assets/pdf_file/0008/1705769/32_1_2_GOVERNMENT_LIABILITY_IN NEGLIGENCE/

3. <https://www.hhrjournal.org/2021/07/student-essay-is-compulsory-covid-19-vaccination-a-violation-of-human-rights/> STUDENT ESSAY: Is Compulsory COVID-19 Vaccination a Violation of Human Rights?

4. <https://www.enronews.com/2021/04/13/How-a-court-ruling-lays-the-ground-for-mandatory-covid-19-vaccination>.

5. <https://www.bih.org.uk/blog/4-cases-covid-19-vaccine>.

قابلیت پیش‌بینی مهم است؛ اگرچه صرف پیش‌بینی خسارت کفایت می‌کند.^۱ در حقوق انگلیس، اکثر ضررها تحت عنوان دعوای تقصیر^۲ قابل طرح‌اند؛ اگرچه عدم تحقق ضرر مانع اقامه دعوی تقصیر نیست. مجلس اعیان انگلیس اخیراً به پذیرش چنین دعوایی^۳ رأی داده است.^۴ اما این موارد نادرند؛ یعنی قاعده عمومی مسئولیت مدنی بر ضرورت تحقق ضرر دلالت دارد. در حقوق انگلیس ضررهای قابل جبران در مورد کرونا ممکن است شامل ضرر مالی باشد که معمولاً مورد حکم قرار می‌گیرد. اما در مورد ضرر روانی به سختی حکم می‌دهند (صرف غم و جریحه‌دار شدن احساسات و عواطف دلیل مطالبه نیست. باید بیماری روانی رخ دهد تا قابل مطالبه باشد و ملاک تشخیص پزشکی است). ابتدا دادگاه‌ها خسارت روانی را به رسمیت نمی‌شناختند. به تدریج خسارت روانی مستقیم ناشی از خسارت جسمی پذیرفته شد. بعدها برای زیان دیدگان دست‌دوم، مثل کسانی که شاهد مرگ یا آسیب جسمانی یکی از دوستان، بستگان و همکاران می‌شوند، هم پذیرفته شد؛ اما باید ثابت کنند که دچار ضرر روانی جدی شده‌اند. در واقع ضرر روانی که ناشی از شوک غیرمترقبه بوده نه غم و اندوه تدریجی و اینکه رابطه نزدیک با فرد آسیب‌دیده هم مهم است. اما ضرر اقتصادی شامل عدم‌النفع ناشی از خسارت به اموال یا خسارت به بدن، خسارت محض اقتصادی مانند تفویت سود فروش یا محرومیت از سود مورد انتظار است که البته در چهل سال اخیر رویه قضایی انگلیس به این نتیجه رسیده است که در دعوی تقصیر فقط در شرایط خاص می‌توان به جبران خسارت محض اقتصادی رأی داد. ضمناً علاوه بر ضررهای مادی و معنوی برخلاف حقوق ایران، خسارت دیگری به نام از دست دادن فرصت (جایی که احتمال دفع ضرر یا کسب منافع مالی بیش از ۵۱ درصد باشد) مخصوصاً در بی‌احتیاطی‌های پزشکی و درمانی نیز قابل مطالبه است. صرف‌نظر از اینکه ترک فعل دولت می‌تواند موجب مسئولیت مدنی باشد، اساساً وجود رابطه سببیت بین ترک فعل زیان‌بار و خسارت وارده نیز لازم است. اگرچه در برخی موارد وجود رابطه سببیت مفروض است؛ مانند اینکه پزشک خطرات را به بیمار نگوید.^۵ در حقوق انگلیس رابطه سببیت به عملی و حقوقی تقسیم می‌شود^۶ و معیاری به نام «اگر نبود»^۷ مطرح

۱. همان، صص ۱۵۲-۱۵۳.

2. Negligence

3. Chester V. Afshar (2004) UKHL41.

4. Harwood. OP. Cit. P; Elliott and Quinn, Op Cit, P 100.

۵. صفایی، حسین و حبیب‌اله رحیمی، پیشین، صص ۴۲۳ - ۴۲۱.

6. causation in fact or law

7. but for test

است؛ یعنی اگر تقصیر نبود خسارت به بار نمی‌آمد. درمورد کرونا براساس بهترین شواهد علمی موجود، واکسیناسیون کل جمعیت، کارآمدترین اقدام موجود یک کشور برای کاهش پیامدهای انتقال ویروس کووید ۱۹ است.^۱ از جمله اینکه اقدامات دولت باعث شد تعداد بیماران بستری شده کووید ۱۹ در بیمارستان بریتانیا در ۲۰۲۰/۵/۴ به میزان ۳۵ درصد کمتر از ۱۲ آوریل باشد.^۲ بررسی مقالات مرتبط با واکسیناسیون کرونا در انگلستان نشان می‌دهد که موضوع وظیفه دولت‌ها از حیث اجباری بودن یا نبودن فعل واکسیناسیون مطرح بوده و برخلاف ایران به دلیل وفور واکسن در انواع مختلف، مطلبی تحت عنوان ترک فعل واکسیناسیون از طرف دولت تاکنون مطرح نشده است. اما به نقش بسزای دولت‌ها در ارتقای اعتماد مردم به اثربخشی واکسن کووید ۱۹ تأکید دارند.^۳

نتیجه‌گیری

حقوق ایران و انگلیس در بحث مسئولیت مدنی شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند، اما حمایت از جامعه در هر دو مهم است. ارکان مسئولیت و تاثیر قوه قاهره و بحث مفروض بودن تقصیر در ترک فعل تکالیف قانونی در هر دو مطرح و تقریباً یکی است و صرفاً تفاوت‌هایی در جزئیات مشاهده می‌شود. مقررات بین‌المللی و قانون اساسی و سایر قوانین گویایی مسئولیت دولت‌ها در قبال حفظ سلامت جامعه است. در حقوق ایران دولت در ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی در صورت وجود رابطه سببیت بین نقص وسایل و خسارات مسئول شناخته شده است؛ اما برخی آن را صرفاً ناظر به اعمال تصدی دانسته و در اعمال حاکمیتی قائل به مسئولیت نیستند؛ اگرچه سلب مسئولیت دولت در اعمال حاکمیتی نه فقط مسقط مسئولیت دولت در ترک فعل واکسیناسیون نیست، بلکه نشان می‌دهد که دولت در قبال تأمین سلامت مردم و ترک وظایف قانونی مسئول است؛ یعنی معافیت دولت از مسئولیت صرفاً ناظر به مواردی است که از باب قاعده احسان بر حسب ضرورت در اجرای وظایف قانونی موجب ضرر شود نه اینکه در قبال خسارات ناشی از

1. <https://Lexatlas-C 19. Org/ vaccination-principles/Legal, constitutional, and Ethical Principles for Mandatory Vaccination Requirements for covid -19.>

2. [https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5ebbc6e1d3bf7f5d364bfbcf/Our_plan_to_rebuild_The_UK_Government_s_COVID-19_recovery_strategy. OUR_PLAN_TO_REBUILD: The UK Government's COVID-19 recovery strategy Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty May 2020.](https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5ebbc6e1d3bf7f5d364bfbcf/Our_plan_to_rebuild_The_UK_Government_s_COVID-19_recovery_strategy. OUR_PLAN_TO_REBUILD: The_UK_Government's_COVID-19_recovery_strategy_Presented_to_Parliament_by_the_Prime_Minister_by_Command_of_Her_Majesty_May_2020.)

3. https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/enhancing-public-trust-in-covid-19-vaccination-Enhancing_public_trust_in_COVID-19_vaccination:_The_role_of_governments_10_May_2021.

ترک تکالیف قانونی مسئول نباشد. در عین حال با توجه به اینکه دولت به معنای عام طبق قانون اساسی که بالاتر از قانون مسئولیت مدنی است، تکالیفی دارد که ترک آنان تقصیر محسوب می‌شود. لذا مسئول دانستن دولت به جبران خسارات ناشی از این ترک فعل، مغایرتی با پیش‌بینی عدم مسئولیت دولت در اعمال حاکمیتی ندارد. قانون اساسی تکالیفی برای دولت در قبال ملت پیش‌بینی کرده است که ترک آن موجب مسئولیت است. به‌عنوان نمونه در اصل سوم برطرف کردن هر نوع محرومیت در زمینه بهداشت از تکالیف دولت و در اصل ۲۱ نیز خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی حقی همگانی بر عهده دولت است که مکلف است از محل درآمدهای عمومی برای افراد کشور فراهم کند. همین‌طور قوانین دیگر از جمله ماده ۲۸ قانون الحاق برخی مواد به قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۳۹۳ و قانون طرز جلوگیری از بیماری‌های آمیزشی و واگیردار مصوب ۱۳۲۰، مقررات بین‌المللی همانند میثاق بین‌المللی مربوط به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل که در کشور ایران به عنوان قانون داخلی محسوب می‌شود و قواعد فقهی از جمله لاضرر، ضمان، اتلاف، همگی حکایت از مسئولیت شخص مکلف در صورت ترک فعل دارد که شامل دولت نیز می‌شود. در عین حال تأسیس ستاد مقابله با کرونا و اینکه مصوبات ستاد به سند تبدیل شده و اعتبار آن فراتر از مصوبات مجلس قرار گرفته، گویای این است که دولت نیز خود را مسئول می‌داند؛ کما اینکه تصمیمات نماینده یا نمایندگان دولت نیز به موجب اصل ۱۲۷ قانون اساسی در حکم تصمیمات دولت است و تکلیف قوه قضائیه است که نسبت به احیای حقوق عامه مردم حسب اصل ۱۵۶ قانون اساسی اقدام کند. علاوه بر مفروض بودن تقصیر در ترک تکالیف قانونی، اساساً آمار رسمی تلفات قبل و بعد از واکسیناسیون مثبت رابطه سببیت بین عدم واکسیناسیون مردم و افزایش تلفات، و تعطیلی اصناف، بیکاری واحدهای تولیدی و آسیب‌های جسمانی و روانی، گویای ورود ضرر و زیان‌های مادی و معنوی به مردم است. در انگلستان، با توجه به اینکه انواع واکسن با قدرت انتخاب بالا در اختیار مردم قرار داشت، از این‌رو بررسی مقالات نشان داد که مسئولیت دولت از حیث اجباری بودن یا نبودن واکسیناسیون متناسب اقدامات دولت با حقوق مردم و اینکه آیا اقدامات دولت به اندازه کافی مؤثر بوده و تلفات را به حداقل رسانده یا خیر، بیشتر مطرح شده است. در هر صورت دولت مسئول تأمین بهداشت عمومی و واکسینه کردن مردم در مقابله با بیماری‌های واگیردار شناخته شده و ضرر مادی و معنوی و

اقتصادی و حتی ضرر ناشی از نابودی فرصت، قابل مطالبه است. کما اینکه رویه قضایی انگلستان نیز از تکلیف دولت به تأمین واکسن و تأکید بر حق دسترسی مردم به واکسن حکایت دارد و حتی در مورد اقسار آسیب‌پذیر، مخالفت خانواده آنان مسقط مسئولیت دولت نیست. بنابراین دولت نه فقط خود را مکلف به حفظ جان مردم در قبال شیوع کرونا می‌داند، بلکه خود را مسئول عوارض جانبی واکسن نیز می‌داند که ترک آن می‌تواند مسئولیت‌آور باشد.

منابع

الف) فارسی

کتاب

۱. حسینی نژاد، حسینقلی، **مسئولیت مدنی**، نشر جهاد دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۰.
۲. زنگباری، ناصر، **حقوق بانکی**، جلد ۱، انتشارات روزبهان، ۱۳۹۱.
۳. صفایی، حسین و حبیب‌اله رحیمی، **مسئولیت مدنی تطبیقی**، چاپ دوم، تهران: نشر شهر دانش، ۱۳۹۹.
۴. کاتوزیان، ناصر، **فلسفه حقوق**، جلد ۱، چاپ نهم، نشر گنج دانش، ۱۳۹۸.
۵. کاتوزیان، ناصر، **حقوق مدنی، الزام‌های خارج از قرارداد، ضمان قهری**، تهران: دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۸۴.
۶. نهرینی، فریدون، **دستور موقت در حقوق ایران و پژوهشی در حقوق تطبیقی**، نشر گنج دانش، چاپ سوم، ۱۳۸۶.

مقاله

۷. السان، مصطفی، **مسئولیت مدنی دولت در قبال بیماری‌های واگیردار (بررسی موردی، کووید ۱۹)**، فصلنامه تحقیقات حقوقی - ویژه‌نامه حقوق و کرونا.
۸. جواهری محمدی، حسین، **امکان‌سنجی تطبیق قوه قاهره بر شرایط حاصل از شیوع کرونا با تأکید بر رویه قضایی**، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۵، تابستان ۱۴۰۰، شماره ۱۱۴.

۹. فیض آبادی، الهام، **بررسی مسئولیت افراد و دولت در قبال خسارت‌های ویروس کرونا**، فصلنامه رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی - دوره دوم، پاییز ۱۳۹۹، شماره ۴.
۱۰. مظفری، مصطفی و مرتضی میرزایی مقدم، **بررسی حقوقی نحوه عملکرد و مسئولیت دولت در جبران خسارات ناشی از بحران کووید ۱۹**، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه حقوق و کرونا.
۱۱. نهرینی، فریدون و مریم احمدی، **دامنه مسئولیت مدنی مراجع دولتی و عمومی در جبران زیان ناشی از انتقال خون**، فصلنامه حقوق پزشکی، ۱۳۹۷، شماره ۴۴.
۱۲. واعظی، سید مجتبی، **معیار عمل حاکمیت در حقوق اداری ایران**، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ۲۰۰۶، شماره ۱۳۹۴.

سایت

۱۳. <https://www.tasnimnews.com> (آخرین بازدید ۱۴۰۰/۰۴/۲۹)
۱۴. خبر جولان کرونا در خلأ انسجام مدیریتی و هم‌افزایی ظرفیت‌های موجود، قابل دسترس در <https://iqna.ir> (آخرین بازدید ۱۳۹۸/۱۲/۲۴)

ب) عربی

کتاب

۱۵. احمد رسلان، انور، **المسئولیه الدولیه غیر التعاقدیه**، جلد ۱۲۳، بی‌جا، موسوعه القضا و الفقه الدول العربیه، ۱۹۸۳، قسم الثانی.

References

Books

1. Ahmad Raslan, Anwar, *The Responsible State of Non-Compulsory Government*, Encyclopedia of Judiciary and Jurisprudence of the Arab State, 1983, Vol. 123, 2nd Section. (in Arabic)
2. Hosseininejad, Hosseingholi, *Civil Liability*, Jahad Daneshgahi Shahid Beheshti University Publishing, 1991. (in Persian)
3. Katouzian, Nasser, *Civil Law: Non-Contractual Obligations: Coercive Guarantee*, Tehran: University of Tehran, First Edition, 2005. (in Persian)
4. Katouzian, Nasser, *Philosophy of Law*, Vol. 1, 9th Edition, Ganj-e-Danesh Publishing, 2019. (in Persian)
5. Nahrini, Fereydoun, *Provisional Order in Iranian Law and Research in Comparative Law*, Ganj-e-Danesh Publishing, Third Edition, 2007. (in Persian)
6. Safaei, Hossein and Habibollah Rahimi, *Comparative Civil Liability*, 2nd Edition, Shahre-Danesh Publishing, Tehran, 2020. (in Persian)
7. Zangbari, Nasser, *Banking Law*, Vol. 1, Roozbehan Publishing, 2012. (in Persian)

Articles

8. Barnes, Beth A, "Negligence, Medical Malpractice, Vicarious Liability, or Patient Responsibility: Who Should Pay When a Patient Contracts MRSA from a Healthcare Facility", *Indiana Law Review*, Vol. 7, 2010, pp 335-365.
9. Elsan, M, "Government Civil Liability for Infectious Diseases) Case Study: Covid 19)", *Legal Research Quarterly - Special Issue of Law and Corona*. (in Persian)
10. Feyzabadi, E, "Investigating the Liability of Individuals and the Government for Corona Virus Damage", *Quarterly Journal of New Approaches in Islamic Studies - Volume 2, Number 4, Autumn 2020*. (in Persian)
11. Javaheri, Mohammadi, H, "An article on the feasibility of applying the force major to the conditions resulting from the corona outbreak with emphasis on judicial procedure", *Journal of Justice*, Volume 85, Number 114, Summer 2021. (in Persian)
12. Mozaffari, M & Mirzaei Moghadam, M, "Legal Study of Government Performance and Responsibility in Compensating for the Damages

Caused by the Covid Crisis” *Legal Research Quarterly - Special Issue of Law and Corona*. (in Persian)

13. Nahrini, F & Ahmadi, M, “The Scope of Civil Liability of Government and Public Authorities in Compensating Damages Due to Blood Transfusion”, *Medical Law Quarterly*, 2018, No 44. (in Persian)
14. Qureshi, Ahmer A, "Coronavirus & Contracts: How the Coronavirus May Trigger Force Majeure", *American Journal of Law & Medicine*, Vol. 46, Issue 1, March 2020, pp. 133-136
15. Robertson, David W. "The Common Sense of Cause in Fact", *Texas Law Review*, Vol. 75, 1997,
16. U.S. v. "Montrose Chemical Corp. of California. United States Court of Appeals, Ninth Circuit", Mar 21, 1995. 50 F.3d 741 (9th Cir. 1995).
17. Urbina, S, "What Is Legal Philosophy Ratio Juris", Vol. 18, No. 2, June 2005.
18. Vaezi, S M, “The Criteria of Sovereignty in Administrative Law of Iran”, *Legal Studies Journal*, Shiraz University, 206, No.2015. (in Persian)

Sites

19. <https://Lexatlas-C 19. Org/ vaccination-principles/Legal, constitutional, and Ethical Principles for Mandatory Vaccination Requirements for covid19>, Last visited on 3/2/2022.
20. <https://www.enronews.com. How a court ruling lays the ground for mandatory- covid19 vaccination. 2021/04/13> Last visited on 6/2/2022.
21. <https://www.bih.org.uk/blog/4-cases-covid-19-vaccine>, last visited on 2/2 2022.
22. <https://www.pinsentmasons.com/out-law/news/health-and-safety-civil-liability-to-end-as-house-of-lords-accepts-governments-plans>. Last visited on 2023/10/13.
23. https://law.unimelb.edu.au/data/assets/pdf_file/0008/1705769/32_1_2.GOVERNMENT LIABILITY IN NEGLIGENCE. Last visited on 2023/10/13.
24. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5ebbc6e1d3bf7f5d364bfbc f/Our_plan_to_rebuild_The_UK_Government_s_COVID-19_recovery_strategy. OUR PLAN TO REBUILD: The UK Government's COVID-19 recovery strategy Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty May 2020. Last visited on 2023/10/13.

25. <https://www.hhrjournal.org/2021/07/student-essay-is-compulsory-covid-19-vaccination-a-violation-of-human-rights/> STUDENT ESSAY: Is Compulsory COVID-19 Vaccination a Violation of Human Rights? Last visited on 2023/10/13.
26. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/enhancing-public-trust-in-covid-19-vaccination> Enhancing public trust in COVID-19 vaccination: The role of governments 10 May 2021. Last visited on 2023/10/13.
27. House of Commons. House of Lords. Joint Committee on Human Rights, The Government's response to COVID-19: human rights implications Seventh Report of Session 2019. Published on 21 September 2020 .Last visited on 2023/10/13.
28. <https://www.tasnimnews.com> last visited on 20 July 2021. (in Persian)
29. <https://iqna.ir>, last visited on 14 March 2020. The news of Golan Corona in the vacuum of managerial coherence and synergy of existing capacities. (in Persian)

Civil Liability of the State for Abandoning People's Vaccination against Corona Virus (Comparative Study of England's law)

Sedigheh Hejininejad*

Jamshid Nourshargh**

Abstract

The death and unemployment of millions of people due to the pandemic spread of Coronavirus highlighted the issue of states civil liability in controlling and preventing the virus spread. The vaccine discovery and vaccinating measurements of some states in a timely and complete manner, which led to the control of virus and decreased the numbers of deceased, raised the issue of government's obligation to effectively vaccinate the people and compensate for the material and spiritual losses caused by such default. In this Article, besides numerous legal documents, the procedure to ascertain the causative relationship between the states civil liability and the scope of the government civil liability for non- vaccination of the people against Covid-19 as an omission are examined. Through studying the rules and features of civil liability in Iranian and British law, it is concluded that, in a general sense and considering the exclusive capabilities and authorities allocated to the states by the constitution and other laws for the purpose of protecting citizens' health, state has civil liability for the people's damages in this respect.

Keywords:

State's Civil Liability, Covid-19, Vaccination Abandoning, Citizen's Health

* P.h.D Candidate, Faculty of Law, Islamic Azad University: South Tehran Branch, Tehran, Iran. (Corresponding Author) 3179342846@iau.ir

** Assistant Professor, Faculty of Law, Islamic Azad University: South Tehran Branch, Tehran, Iran nourshargh@azad.ac.ir